

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ У ФОРМУВАННІ СТЕРЕОТИПІВ ПОВЕДІНКИ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ

Олена Власова¹, Ольга Потонська², Наталія Дембицька³

¹ Доктор психологічних наук, професор, Завідувач кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ (Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9894-0038>

² Кандидат наук, кафедра психології, Університет сучасних знань, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7608-3776>

³ Доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент, кафедра психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, (Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6978-7655>

UDC: 159.9

АНОТАЦІЯ

Стаття, присвячена вивченню важливої проблеми психології та психіатрії - впливу дитячих страхів на доросле життя людини, розглядається з різних поглядів та аспектів. Дослідження виконується з використанням різноманітних методів, включаючи системний аналіз, порівняльний метод, методи моделювання та класифікації, для глибшого розуміння даної проблеми.

У роботі здійснюється аналіз сучасного наукового розуміння стереотипів поведінки з психологічної та психофізіологічної точок зору. Розглядаються різноманітні детермінанти появи стереотипів у поведінці дорослої людини та їх взаємозв'язок. Важливо виокремити та проаналізувати роль дитячих страхів у формуванні стереотипів, що визначають спосіб поведінки людини в дорослому віці.

Після глибокого теоретичного аналізу та узагальнення інформації з фахових джерел, у роботі побудована концептуальна модель впливу дитячих страхів на способи поведінки дорослої людини. Ця модель є важливим кроком для подальшого розуміння та дослідження цієї складної проблеми.

Застосування отриманих результатів може мати практичне значення для психологів, вихователів, учителів та студентів педагогічних, психологічних та соціальних спеціальностей. Розуміння впливу дитячих страхів на розвиток особистості дорослої людини є ключовим елементом для розробки ефективних методів психологічної підтримки та інтервенції.

Отже, дана стаття має важливе теоретичне та практичне значення і може служити стимулом для подальших досліджень у цій області.

Ключові слова: дитячі страхи, стереотипи поведінки, ригідність, психологічні детермінанти поведінки дорослих, інтолерантність до невизначеності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З кінця 1900-х років можна почути думки, що ми живемо в часи страху або навіть у культурі страху. Незалежно від того, чи це страх екологіч-

них катастроф чи страх терористичних атак, зараз багато людей живуть у стані постійної тривоги щодо небезпек, які щодня представляють у ЗМІ, популярній культурі, Інтернеті, електронній пошті та інші. У цьому контексті доволі актуальною в науковому плані постає

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olena Vlasova, Olha Potonska, Nataliia Dembytska

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

проблема дитячих страхів як одного з вирішальних чинників поведінки дорослої людини. Розроблена психологічна концепція дослідження впливу дитячих страхів на способи поведінки людини в дорослому житті, як і підготовлені на цій основі рекомендації та посібники для дитячих психологів, викладачів сприятимуть зміцненню психологічного здоров'я українців різного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Деякі вчені заходять так далеко, що стверджують, що державна політика та приватне життя стали пов'язаними страхом; страх став емоцією через яку керують суспільним життям (Hornfeldt, 2018). Зазвичай страх виникає, коли сенсорні системи мозку визначили, що зовнішній подразник становить загрозу. Активація схем виявлення загрози викликає загальне підвищення збудження мозку і може призвести до зміненої обробки загроз: розладів страху та тривоги. Існує три передбачувані стадії, які організм використовує для реагування на стресові фактори, які називають загальним адаптаційним синдромом:

Тривога: перша реакція на стрес сигналізує організму, що існує небезпека, і треба готуватися протистояти загрозі. Активізується вісь гіпоталамо-гіпофіз-наднирники і вегетативна нервова система. Виділяються первинні гормони стресу кортизол, адреналін і норадреналін.

Опір: організм починає відновлювати баланс і настає період відновлення. Гормони стресу можуть повернутися до норми, але може залишитися зниження захисних сил і адаптаційної енергії.

Виснаження: на цій фазі стрес переживається тривалий час. Здатність організму чинити опір втрачається, тому що його адаптаційна енергія зникає. Це часто називають перевантаженням, вигорянням, втому надниркових залоз, дезадаптацією або дисфункцією (Rosenberg, 2017).

Для дітей нормально іноді виявляти ознаки тривоги, занепокоєння та страху. У більшості випадків занепокоєння у дітей проходить і не триває довго. Відомо, що різні страхи часто розвиваються на різних стадіях розвитку дитини. Наприклад: немовлята і малюки часто бояться гучних звуків, висоти, незнайомих людей і розлуки з мамою; діти дошкільного віку можуть поча-

ти проявляти страх самотності та темряви; діти шкільного віку можуть боятися надприродних речей (наприклад, привидів), соціальних ситуацій, невдач, критики чи екзаменів, а також фізичної шкоди чи загрози. Також необхідно зазначити, що немовлята та малечки діти не схильні турбуватися про речі. Щоб діти хвилювалися, вони повинні уявляти майбутнє і погані речі, які в ньому можуть статися. Саме тому відчуття занепокоєння є характерним для дітей старше 8 років. Чим старшими стають діти – тим про більшу кількість речей вони турбуються. У ранньому дитинстві вони можуть турбуватися про те, щоб не захворіти або не отримати травму. У більш старшому віці та в підлітковий період фокус стає менш конкретним. Наприклад, вони можуть багато думати про війну, мати екологічні, економічні та політичні страхи, страх руйнування сімейних стосунків тощо (Raising Children Network, 2021).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Традиційно стереотип визначався як надмірно узагальнені атрибути, пов'язані з поведінкою як окремих людей, так і груп. Досить довго дослідники-психологи намагалися визначити, чому певні люди використовували стереотипи, і протягом досить довгого періоду часу стереотипи вважалися причиною психічної помилки або неправильного уявлення про світ, «упередженого» пізнання індивіда, що є результатом дії таких факторів, як «простота» думки і впливає з особливостей його виховання та соціальної мотивації (Hinton, 2017). Однак сьогодні розуміння поняття стереотип розширилося, що дало можливість вивчати не лише дане поняття з педагогічно-соціальної точки зору, але й розглядати стереотип як частину несвідомої поведінки дорослої людини.

Формулювання мети статті. Дане дослідження спрямовано на всебічний аналіз: явища стереотипу з психологічної та психофізіологічної точок зору, зокрема, визначення психологічних чинників стереотипної поведінки дорослої людини; представлення сучасного психологічного розуміння понять стереотип і страх, а також розкриття можливого взаємозв'язку між особливостями переживання дитячих страхів та виникненням стереотипної поведінки дорослої людини.

Наукове обґрунтування методології проведе-

ного дослідження. Дослідження питання впливу дитячих страхів на формування стереотипів дорослої людини базувалося на постулатах теоретичної психології, що прямим чином вплинуло на вибір методів даного дослідження. Основним підходом в даному дослідженні було обрано метод аналізу та узагальнення інформації з фахових джерел. В його рамках було виконано теоретичний аналіз наукових публікацій вчених в галузі дитячої психології і психофізіології. Отриману інформацію було узагальнено та доповнено за допомогою інших методів дослідження; в процесі написання цієї роботи також було використано наступні методи пізнання: методи системного і логічного аналізу, компаративний метод і метод класифікації, а також моделювання і дедукція як методи створення концептуальної моделі подальшого дослідження заявленої теми.

Використання методу системного аналізу та узагальнення інформації з фахових джерел обумовлене тим, що цей спосіб пізнання дозволяє комплексно розглянути питання впливу дитячих страхів на формування стереотипів дорослої людини.

Системний аналіз було використано для формулювання більш глибокого розуміння суті дитячих страхів базуючись на даних з наукових джерел: походження страхів, передумови їх появи та вплив, який ці страхи несуть на організм дитини та її подальший розвиток. За допомогою системного аналізу всі ці елементи було розглянуто як єдину взаємопов'язану систему. Результат системного аналізу в даній роботі являє собою виявлений зв'язок між психологічними та психофізіологічними ефектами, які є наслідками емоції страху.

Логічний аналіз в даній роботі використовується для точного та конкретного формулювання понять і термінів, що сприяє ясності в визначеннях, описі та, як наслідок, логічному розумінню ідеї впливу дитячих страхів на формування стереотипів дорослої людини, процесу розвитку та становлення цієї ідеї, і необхідності її подальшого вивчення.

Використання методу порівняння в даному дослідженні зумовлено необхідністю виділення спільного та протилежного в об'єктах дослідження для подальшої класифікації та типології розглянутих ідей, явищ та результатів досліджень. За допомогою методу порівняння було виявлено спільні та відмінні риси між скла-

довими частинами об'єкта дослідження, в ролі яких виступали психологічні та психофізіологічні ефекти дитячих страхів.

Метод моделювання в процесі вивчення питання впливу дитячих страхів на формування стереотипів дорослої людини допоміг зібрати роз'єднані аналізом факти та ідеї у єдине ціле, тим самим відновлюючи цілісність об'єкту дослідження. За допомогою цього методу було впорядковано інформацію про вплив психологічних та психофізіологічних елементів дитячого страху один на одного і, як наслідок, на стереотипи людини в дорослому віці.

За допомогою методу дедукції було відтворено процес формування стереотипів дорослої людини шляхом переходу від загальних, абстрактних знань до конкретних суджень. В ролі базису використовувалися науково-достовірні твердження та ідеї, постулати психології.

Використовуючи метод класифікації було виконано систематизацію знань про вплив хронічного страху на загальне здоров'я дитини, її фізичне здоров'я та емоційне здоров'я. Також було виконано розподілення дитячих страхів у відповідності до віку дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Емоція страху є складною конструкцією, яка виникає завдяки координації між фізіологічною реакцією організму, когнітивною оцінкою, експресією та поведінковою реакцією людської психіки, яку також описують як емоційну конкордантність. Вираз емоцій (наприклад, вираз обличчя і тіла, тон голосу і жести) виконує функцію комунікації, яка необхідна для того, щоб навколишнє середовище могло швидко зрозуміти, що потрібно людині. Це може бути особливо актуальним у ранньому дитинстві, коли діти більше залежать від опікунів щодо своїх фізичних та емоційних потреб і коли моделі взаємодії між дитиною та вихователями формують мозок, що розвивається (Zantinge et al., 2019). Ситуація, у якій дитина залишається зі своїм страхом наодинці і з будь-якої причини не отримує підтримки опікуна може трактуватися як потенційно шкідлива для розвитку дитини.

Існує широкий список потенційних наслідків страху на загальне, фізичне, емоційне, навколишнє та духовне здоров'я дитини. Потенційний вплив хронічно-

го страху на загальне здоров'я включає: порушення функції імунної системи; порушення функціонування ендокринної системи; зміни вегетативної нервової системи; порушення циклу сну/неспання; розладів харчової поведінки; зміни в осі гіпоталамус-гіпофіз-наднирники. Потенційний вплив хронічного страху на фізичне здоров'я охоплює головні болі, які можуть еволюціонувати у мігрені, м'язові болі, що можуть перетворитися на фіброміалгію, тілесні болі, які можуть стати хронічними, і ускладнене дихання, яке може розвиватися в астму. Потенційний вплив хронічного страху на емоційне здоров'я включає: дисоціація від свого «Я»; стриманість в почуттях, відчуження; вивчена безпорадність; фобічна тривога; перепади настрою; obsесивно-компульсивні думки (Mazur, 2007).

Формування стереотипної поведінки – це складний процес. Існує багато теорій про те, як у дітей формуються стереотипи (Mulcahy, 2017). Однією з найважливіших характеристик стереотипів є їхнє різноманіття, завдяки якому вони функціонують в усіх сферах життя суспільства у різних модифікаціях. Для дослідження проблеми формування стереотипів поведінки людини під впливом дитячих страхів необхідно розробити їхню узагальнену, розгорнуту методичну типологію, засновану на різних наукових класифікаціях.

Формування стереотипів має об'єктивні психофізіологічні підстави, пов'язані з особливостями функціонування мозкових структури (Reich, 1933). В основу уявлень фізіологічної школи дослідження стереотипів лягла здатність мозку людини фіксувати однотипні зміни середовища і відповідно реагувати на ці зміни, а саме: інтегрувати під впливом домінуючого параметра окремі структури, механізми, процеси в комплексну організацію, діючи циклічно і динамічно. Феномен стереотипу є відображенням провідного принципу роботи мозку принципу системності, суть якого в тому, що на складні комплексні впливи мозок реагує не як на ряд окремих ізольованих подразників, а як на єдину систему. Стимулом для активізації всього комплексу стереотипів може стати будь-який компонент з групи навколишніх подразників. Відмінність стереотипу від умовного і безумовного рефлексу полягає в здатності ланцюга нервових слідів від колишнього подразника спрацьовувати під час відсутності зовнішнього стимулу

(Amodio, 2014), тобто роль стимулу можуть виконувати компоненти сформованої функціональної системи.

Стереотипи підвищують ефективність роботи нервової системи, оскільки після кожної реакції відбувається автоматична підготовка до подальшої реакції, розвивається здатність до прогнозування результату (Amodio, 2014). Автоматизація повторюваної діяльності формує відповідні матриці пам'яті, що підтримують автомати і напіваавтомати активностей, які набуваються. Вирішення мозком однакових завдань відбувається за принципом так званих «мічених ліній», тобто «шляхом мінімального використання територій, коли все інше поле призначене для мислення».

Відомо, що стереотип починає діяти до «включення» свідомості. У людини без участі фокусованої уваги на «несвідомому рівні» можна виробити тимчасові зв'язки, які фокусуються в довгостроковій пам'яті. Визначальну роль в збереженні тимчасових зв'язків грають емоційний стан і мотивація. Стереотип схильний до динаміки в змінних умовах середовища, але в результаті багаторазового функціонування більше і більше закріплюється і стає незмінним. Стереотипи можуть формуватися на різних рівнях: метаболічному, гомеостатичному, поведінковому, психічному, соціальному і, відповідно, мовному.

Виходячи з опрацьованих літературних джерел щодо положень стереотипів, у межах даного наукового дослідження стереотип визначаємо як стійкий образ у свідомості індивіда щодо об'єктивно існуючих явищ, який дозволяє сприймати навколишню дійсність в зручній для нього формі. Щоб визначити сферу впливів і взаємовпливів на особистість і її стереотипи поведінки окремих чинників та умов, визначимо детермінанти їх формування і розкриємо відносини між окремими чинниками.

Системна детермінованість психічних явищ, розглядається як вияв множинності детермінант психіки, дія яких змінюється в процесі розгортання психічного процесу. В системі детермінант необхідним є виокремлення системо утворюючого чинника і встановлення характеру відносин між окремими детермінантами. Детермінантами стереотипів поведінки особистості, на думку С. Світич (2013), є сукупність умов, чинників, передумов, властивостей, що визначають засоби її фор-

мування і реалізації. Детермінанти стереотипів поведінки мають системну будову, вони охоплюються не лише очевидні причини, а й зовнішні і внутрішні чинники, загальні та специфічні предиктори. Кожна детермінанта стереотипів поведінки знаходиться в певних відносинах одна з одною і становить у своїй сукупності загальну її структуру.

Існування фундаментального зв'язку між зовнішнім і внутрішнім буттям світу індивіда, у всій його неповторності, пояснюється з позиції рівневого та якісного аналізу. Так, на фізіологічному рівні – це зв'язок стимулу і реакції, феноменологічному – інтенційний зв'язок «Я» і предметного світу (суб'єкта та об'єкта). Життя, в її уявленні, виявляє себе ніяк інакше як обмін між внутрішнім і навколишнім світом. Вроджені потенції можуть стимулюватися середовищем і приймати під його впливом ту чи іншу форму або зберігатися в латентному стані аж до повного згасання. Чинники середовища формують буття індивіда і, водночас, відчувають вплив з його боку (Martinyuk, 2008).

Для людського індивіда зовнішнє і внутрішнє не відокремлені, вони настільки переплетені, що навіть коли, здавалося б, очевидний зовнішній вплив, неможливо стверджувати, що воно не визначено чим-небудь внутрішнім. Так, «соціальне» співвідношення «зовнішнє» – «внутрішнє», що складається в реакції інших на фізичне «Я» суб'єкта і його уявлення щодо власного фізичного «Я» з необхідністю значуще впливають на особливості стереотипів поведінки людини (Castano et al., 2002). Внутрішні детермінанти формування стереотипів поведінки особистості є не лише її біологічними основами. Це також результати змін, що відбуваються в людині у процесах соціалізації (соціальна інформація, що стала «частиною» особистості), ті внутрішні компоненти психіки, які одночасно є елементами її соціального досвіду. Зовнішні детермінанти становить соціальна інформація у вигляді еталонів цінностей, властивостей особистості тощо, що транслюється інститутами соціалізації, яка суб'єктивно відбивається особистістю і має певне значення для неї. Зміст зовнішніх детермінант формування стереотипів поведінки людини не локалізовано поза особистістю, є навпаки – суб'єктивований.

Причина та наслідок в стереотипній поведінці

людини можуть бути розділені в часі. Ефект їхнього впливу виникає не відразу, а через якийсь проміжок часу. Водночас не завжди поведінковий ефект є безпосереднім наслідком певної одичної події; зазвичай він є наслідком багатьох подій, які розгортаються в просторі і часі (Fiske & Taylor, 2013). Істотним компонентом будь-якого акту поведінки в будь-якій діяльності є антиципація (передбачення перебігу подій). Людина вибудовує власну поведінку з урахуванням не лише минулого, а й очікуваного майбутнього. Значною мірою стереотипи поведінки особистості детерміновано світоглядними і ціннісно-нормативними чинниками. У ціннісно-нормативних інстанціях представлені найпоширеніші соціальні норми, «вимоги». Для виконання соціальної вимоги (закладеної в соціальній нормі) індивідуальні психічні особливості людини взаємодіють таким чином, щоб забезпечити поведінку на вищому психічному рівні, що відповідає цій вимозі (нормі) (Semashko, 2015).

У теорії Мак-Даугала особливе місце відводиться таким детермінантам стереотипів поведінки як страх та фобії. Він вважав, що у первісної людини саме страх фізичного покарання, що накладається іншими, мав бути сильним чинником її дисципліни. Саме страх навчив її контролювати власні імпульси. Згодом у процесах соціогенезу він трансформувався у страх божественної відплати (McDougall, 2001). Страх впливає, а іноді визначає ту чи іншу стратегію та стереотипи поведінки особи. Людина відчуває страх, однак нічого з собою вдіяти не може, оскільки тривога-страх глибоко вкорінена в людському мисленні (Selye, 1956). Водночас, вона намагається уникати таких (страшних) ситуацій у майбутньому, щоб скоротити дискомфортні переживання. Отже, страх є одночасно активним і пасивним чинником організації поведінки людей.

Для прикладу, індивіди з дитячою фобічною симптоматикою демонструють виражену схильність до уникнення ситуацій, що викликають тривожність і страх (Trukhan, 2009). У людини із застарілими дитячими соціофобіями спостерігається поєднання надзвичайності будь-якої потреби, яка реалізується лише в соціальних взаємодіях (визнання, афіліації, приналежності). Одночасно з цим присутній ригідний емоційно-когнітивний образ цих ситуацій з суб'єктивною впевне-

ністю в неминучості невдачі, відкидання з боку оточуючих і переживання почуття сорому (Svitich, 2013). Це спонукає таку людину з соціальною фобією «створювати» патологічні фіксовані стереотипи та форми поведінки, які є засобом захисту від інтенсивної тривоги і страху (Reich, 1933).

Гордон Олпорт (1978) вважав, що дитячі страхи та фобії формують «стереотипну» особистість як результат «викривлення» її «Его». Така людина у всьому бачить загрозу та відчуває невпевненість і страх, намагається подолати ці небезпечні стани та розвиває стереотипний погляд на інших людей, проектуючи на них страхи та невпевненість. Окрім переоцінювання, як зазначає цей науковець, «стереотипні» особистості схильні «витискувати» страхи та відчуття небезпеки таким чином, щоб мати можливість уникати зустрічі з власними тривогами (Allport, 1978).

Згідно з Мелані Кляйн (1932) та Дональдом Віннікот (1964) джерелом страху у дітей є важкий особистий досвід і вплив соціального середовища, поява травмуючого досвіду від оточуючих осіб і мимовільне навчання дитини відповідному типу емоційних реакцій. Власне це слугує основою для виникнення стереотипів поведінки в ситуаціях страху, що виникатимуть в житті дорослої людини. Все це дає підставу говорити про умовно-рефлекторну мотивацію страху, оскільки в ньому закодована емоційно перероблена інформація про можливість небезпеки. Саму емоцію "страх" в дитячому віці, Мелані Клейн розглядала як основну руйнівну силу невротичного розвитку особистості (за Garvey, 2023, p.34). Найбільш "продуктивним" періодом для закладання страхів, які впливатимуть на поведінку людини та створюватимуть підґрунтя для формування стереотипів вважається вік 7-13 років (Klein, 1932). Але і в інший періоди розвитку дитини формування страхів має місце. Навіть занепокоєння, яке відчувається жінкою під час вагітності, є першим «досвідом» тривожного стану у дитини, який, у свою чергу, викликає відповідну рухову реакцію плоду (Vlasova & Zhyhareva, 2015).

Дослідження формування звичок дітей у процесах взаємодії зі ЗМІ також виявило наявність страхів дітей дошкільного віку, пов'язаних з переглядом різних програм телебаченням. На основі напівструктурованих інтерв'ю з дошкільнятами було показано, що

страхи маленьких дітей було сформовано не лише на основі програм для дорослих, а й під час перегляду, здавалося б, дружніх для дітей мультфільмів, в яких діти, як правило, сприймали вигадану історію за реальність. Проте діти не були пасивними спостерігачами: вони займали активну роль у зменшенні своїх страхів, пов'язаних із телебаченням, використовуючи різні стратегії подолання ситуації, включаючи посередництво однолітків. (Vlasova & Zhyhareva, 2015) Ці результати підтверджують уявлення про те, що діти є медіаторами другого рівня, які діляться з однолітками як власним досвідом, так і тим, чому навчили їх батьки в розумінні особливостей навколишнього світу (Kruuse and Kalmus, 2017).

За даними (Selcuk et al., 2020), на сприйняття реальності, формування дитячих страхів, та поведінку в майбутньому істотно впливають дитячі оцінки міжбатьківських конфліктів. Сімейні суперечки також можуть відображатися на стосунках між батьками та дітьми, які пов'язані з самозвинуваченням дітей та їх оцінкою загроз щодо наслідків для себе міжбатьківських конфліктів. Цими авторами було емпірично досліджено посередницьку роль різних аспектів стосунків між батьками та дітьми (тобто психологічний контроль, теплота та безпека прихильності) у зв'язку міжбатьківськими конфліктами і самозвинуваченням та оцінкою загроз серед дітей. Учасниками були 1309 дітей, їхні матері та батьки. Аналіз показав, що вищий рівень міжбатьківських конфліктів був пов'язаний з вищим батьківським психологічним контролем і нижчим рівнем безпеки і прихильності дитини, що, у свою чергу, було пов'язано з більш високою самозвинуваченням або оцінкою загроз такою дитиною (Selcuk et al., 2020). На нашу думку, такий зв'язок також може бути передумовою для розвитку стереотипної поведінки у дорослому віці.

В межах іншого дослідження, метою якого було розширити психологічні уявлення, пов'язані зі страхом смерті у дітей, продемонстровано, що маленькі діти, які були знайомі із концепцією зрілої смерті, тобто розуміли смерть як біологічну подію, що відбувається з усіма живими істотами, мали нижчий рівень страху смерті та загальної тривоги (Badenhorst, 2021).

У першій фазі дослідженні було проаналізовано, чи впливає розвиток зрілих уявлень про смерть і функції людського організму на страх смерті дітей, якщо вплив їх когнітивних здібностей (IQ) і загальна тривожність контролюються. П'ятдесят дітей віком від 6 до 8 років були індивідуально опитані щодо їх розуміння смерті та функціонування організму, страху смерті, загальної тривоги, когнітивних здібностей та досвіду життєвого циклу. Двовимірний кореляційний аналіз виявив значну негативну кореляцію між знаннями про функції організму та страхом перед смертю. Цей зв'язок залишався значущим при контролі IQ та загальної тривожності. Досвід життєвого циклу дитини також суттєво негативно корелював з її тривогою, пов'язаною з думками про смерть, причому зв'язок також залишався значущим, коли контролювали IQ та загальну тривогу. Така інформація несе додаткові докази того, що володіння реалістичними біологічними знаннями про людину, зокрема розуміння тіла в біологічних термінах і факторів функціонування для підтримки життя, пов'язане зі зниженням страху смерті.

У другій фазі дослідження автором було проведено урок життєвого циклу для дітей з одним сеансом як втручання для подолання дитячого страху смерті. Розуміння життєвого циклу, страх смерті та загальну тривожність оцінювали до початку навчання, а потім приблизно через тиждень після навчання. Повторні вимірювання показників виявили значне зниження рівня страху смерті у дітей після проведеного навчання. І хоча, за свідченням дослідника, після проведення навчання показники розуміння життєвого циклу людини у дітей молодшого шкільного віку підвищилися, такі зміни не досягли статистичної значущості. Загальний показник їх тривожності також залишилися незмінними під час оцінювання після навчання (Badenhorst, 2021).

Очевидно, що описаний досвід, релевантний проблемі, обраної нами для аналізу, слід розглядати як пілотажне дослідження, яке потребує збільшення як вибірки дітей, так і до тривалості їх психологічного навчання. Однак, виявлена в ньому тенденція демонструє, що повноцінне розуміння дитиною навколишнього світу, циклів життя та смерті живого організму людини, її біологічних особливостей зменшує передумови для розвитку страхів у дітей і, відповідно до нашого

бачення, зменшується вірогідність формування у них стереотипів, оскільки перший напад некерованого страху у дитини збуджується самонавіюванням її самої. Потім, уже на підставі пережитого епізоду страху, вона вибудовує і узагальнює стереотипи взаємовідносин зі світом, які часто зберігаються і у дорослому віці.

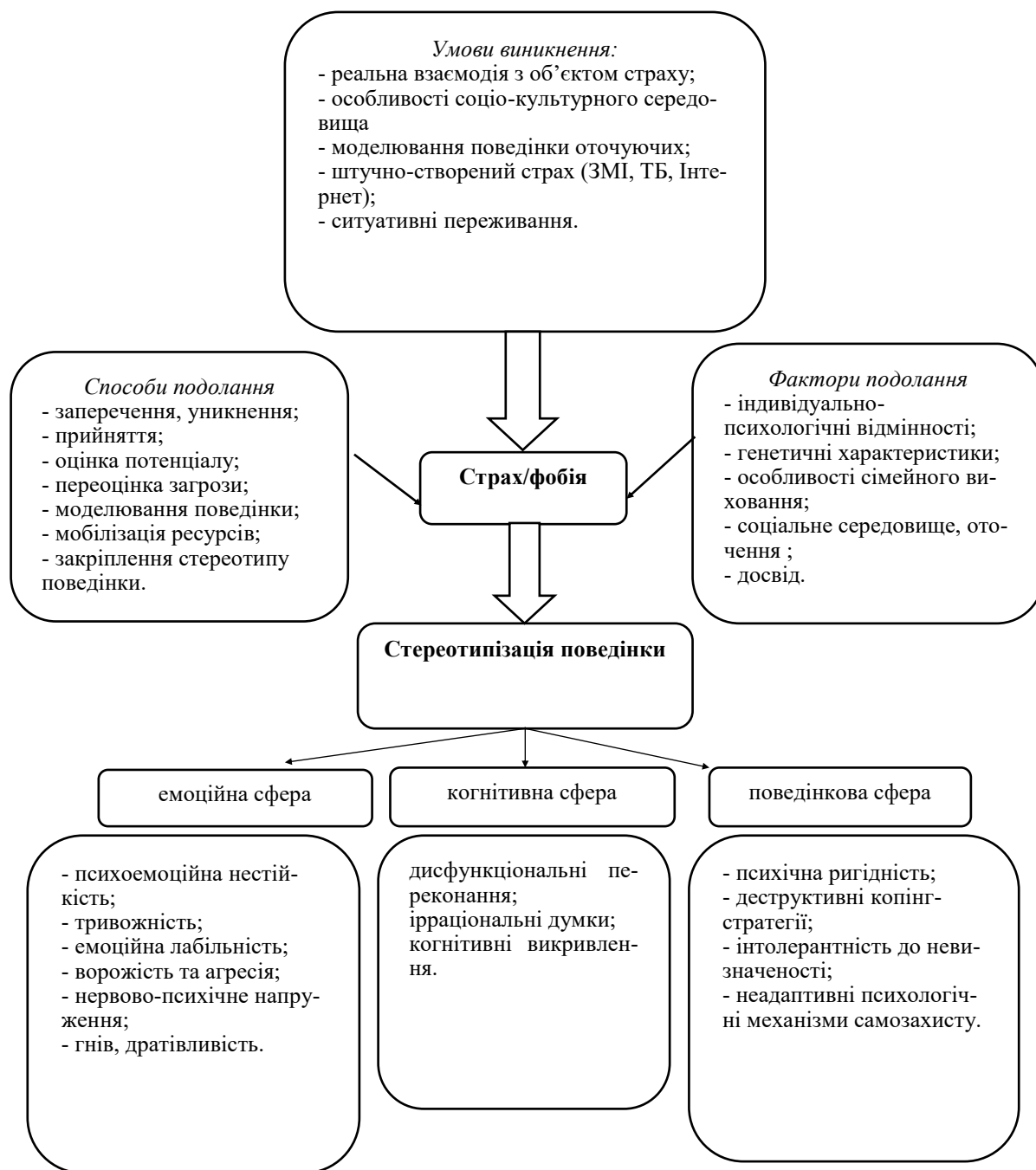
В іншому варіанті, людина, що пережила в дитинстві перший епізод страху і неприємні відчуття в тілі, починає з великою увагою і тривогою прислухатися до реакцій свого тіла, помічаючи і констатуючи, що деякі ситуації викликають сильніші емоції і негативний соматичний стан. І вона також діє за таким стереотипом поведінки як уникнення і втеча від ситуації. Люди намагаються взяти під контроль свої фізіологічні реакції, ні в якому разі не видати себе. В результаті напруга тільки наростає, і фізіологічні симптоми загострюються.

Розглянуті особливості виникнення страху, його протікання та подолання дають можливість стверджувати, що страх безпосередньо впливають на формування певних стереотипів поведінки людини і в дитинстві, і у дорослому віці. Враховуючи наукові підходи до означеної проблеми, нами була побудована концептуальна модель впливу дитячих фобій на способи поведінки дорослої людини, що є основним результатом теоретичного аналізу (рис.1).

Висновки до даного дослідження.

В ході роботи над матеріалом статті було розглянуто явище стереотипної поведінки людини з точки зору наукової психології та психофізіології, описано фізіологічні реакції людського організму на страх та хімічні процеси у мозку, які призводять до закріплення стереотипної поведінки.

Аналіз літератури показує, що особисті стереотипи актуалізуються в конкретній життєвій ситуації людини ще до того, як до самоконтролю поведінки особи долучаються пізнавальні процеси та пов'язана з їх роботою чітка усвідомленість ситуації. Такий стан речей накладає специфічний відбиток на інформацію, яка сприймається органами чуття людини. В цей час спрацьовують певні стимули, які дісталися дорослій людині «у спадок» від дитинства, які й активізують відповідну частину системи її стереотипів. Як наслідок - безпосереднє враження й певна оцінка, яка склалася раніше,

з'являються у свідомості людини одночасно.

В результаті проведеного дослідження можна також зробити висновки, що формування стереотипів дорослої людини – це складний та багатофакторний процес, під час становлення якого людина генерує послідовність стереотипних дій, які допомагають їй знижувати панічні переживання. Парадокс полягає в тому, що тим самим вона закріплює тенденцію до їх повторення. Процес, який спочатку виконувався за свідомою схемою з метою уникнення переживання страху з часом фіксується і стабілізується, стаючи спонтанною і некон-

трольованою стереотипною реакцією, яка не піддається логічному управлінню.

У представленій концептуальній моделі емпіричного дослідження впливу дитячих фобій на способи поведінки дорослої людини автори виділяють дитячі страхи як незалежну змінну та стереотипність поведінки дорослих, обумовлену наявністю таких страхів. Як умови виникнення дитячих фобій в роботі виділені: реальна взаємодія з об'єктом страху, навіяний страх; моделювання поведінки оточуючих; штучно-створений страх (ЗМІ, ТБ, Інтернет); соціо-культурне середовище життя (повітряна тривога); ситуативні обставини дити-

ни (загубився). Способами подолання страхів дитиною вбачаються: заперечення уникнення, прийняття, переоцінка загрози, оцінка потенціалу, а чинниками успішності подолання – генетичні характеристики, особливості сімейного виховання та індивідуально-психологічні відмінності дітей. Стереотипізація психіки дитини як наслідок переживання страху розгортається в трьох основних сферах психічної діяльності. В емоційній сфері – через появу нервово-психічного напруження, тривожності, ворожості та агресії, психоемоційної нестійкості та емоційної лабільності. У сфері когнітивних проявів виникають іраціональні думки, дисфункціональні переконання, когнітивні викривлення. Для поведінкових стереотипів є характерним психічна ригідність, деструктивні копінги, інтолерантність до невизначеності та неадаптивні психологічні механізми самозахисту.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подальші емпіричні дослідження відкриють шляхи для розробки нових рекомендацій та посібників для дитячих психологів та викладачів, що сприятиме зміцненню психологічному здоров'ю у підростаючих поколінь.

References:

- Mazur O. (2007). DityachI strahi [Children's fears]. Psiholog. #39. S. 15-19.
- Movchan M. (2019). Strah yak problema buttya lyudini v sotsialnomu seredovishchi [Fear as a problem of human being in a social environment]: monografiya. Poltava : PUET. 356 s.
- Potonska, O. (2020). Vpliv dityachih strahiv na tolerantnost dorosloYi lyudini [Children's fears influence to adult tolerance]. VIsnik KiYivskogo natsionalnogo unIversitetu Imeni Tarasa Shevchenka. Psihologiya, 1(11), 52–57. [https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1\(11\).10](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).10).
- Svltich, S. I. (2013). Problemi vivchennya stereotipiv ta stereotiplzatsiyi : teoretiko-metodologichni plidhodi [Problems of stereotypes and stereotypization study : theoretical and methodological approaches]. NaukovI zapiski Institutu polItichnih I etnonatsionalnih doslidzhen Im. I. F. Kurasa NAN UkraYini, 1, 310–324.
- Truhan, O. (2019). Psihologichniy analiz zhittEvih tsInnostey studentiv rIznih profesynih napryamkiv [Psychological analysis of life values of students from various professional areas]. ZbIrnik naukovih prats «Problemi suchasnoYi psihologiyi». 2019. #7. S.713-726.
- Shevchenko, N., & Obiskalov, I. (2023). Zmlstovni komponenti protsesu uhvalennya rIshen: ponyattya, psihologichna struktura ta chinniki. Psihologichniy chasopis, 9(4), 11. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.4.1>.
- Allport, G. W. (1978). The nature of prejudice. New York, NY: Addison-Wesley Publishing Company.
- Amodio, D. M. (2014). The neuroscience of prejudice and stereotyping. Nature Reviews Neuroscience, 15(10), 670-682. doi.org/10.1038/nrn3800
- Badenhorst, K. (2021). Understanding children's fear of death. Brisbane: The University of Queensland.
- Castano, E., Paladino, M. P., & Coull, A. (2002). Protecting the ingroup stereotype: Ingroup identification and the management of deviant ingroup members. The British Journal of Social Psychology, 41(3), 365-386.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (2013). Social cognition: From brains to culture. Sage Publications.
- Garvey, P. (2023). Melanie Klein: A contemporary introduction. Routledge, Taylor & Francis Group, Milton.
- Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. Psychological Inquiry, 26(1), 1-26.
- Hinton, P. (2017). Implicit stereotypes and the predictive brain: cognition and culture in “biased” person perception. Palgrave Communications, 3, 17086.
- Hornfeldt, H. (2018). The end of the world. Apocalyptic narratives in children's fears. Ethnologia Scandinavica, 48, 153-170.
- Klein, M. (1932). The Psycho-Analysis of Children. London: The Hogarth Press.
- Kruuse, K., & Kalmus, V. (2017). Supernatural Creatures, Accidents, and War: Young Children's Television-related Fears and Coping Strategies. Television & New Media, 18(3), 252-268.
- McDougall, W. (2001). An introduction to social psychology. London: Continuum International.
- Mulcahy, E. (2017). When and how do children learn prejudice? <https://cfey.org/2017/12/children-learn-prejudice/>
- Raising Children Network (2021). Anxiety and fears in children. <https://raisingchildren.net.au/toddlers/health-daily-care/mental-health/anxiety-in-children>
- Reich, W. (1933). Character Analysis. Vienna: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Rosenberg, J. (2017). The effects of chronic fear on a person's health. On: Materials of the conference. Colorado Springs: Neuroscience Education Institute (NEI) Congress.
- Selcuk, S., Iscanoglu, Z., Sayil, M., Sumer, N., & Berument, S. K. (2020). Factors influencing children's appraisals of interparental con-

flict: The role of parent-child relationship quality. *Journal of Family Issues*, 41(11), 2022-2044.

Selye, H. (1956). *The Stress of Life*. McGraw-Hill.

Semashko, T. F. (2015). Changing accents on the understanding of stereotype as a phenomenon of social practice. *Scientific Bulletin of the UNESCO Department of Kyiv National Linguistic University*, 30, 138-144.

Zantinge, G., Rijn, S., Stockmann, L., & Swaab, H. (2019). Concordance between physiological arousal and emotion expression during fear in young children with autism spectrum disorders. *Autism*, 23(3), 629-638.

Pellowski, J. A., Wedderburn, C. J., Groenewold, N. A., et al. (2023). Maternal perinatal depression and child brain structure at 2-3 years in a South African birth cohort study. *Transl Psychiatry*, 13, 96. <https://doi.org/10.1038/s41398-023-02395-5>

Vlasova, O. I., & Zhihareva, L. V. (2015). Psihologichni osoblivosti materiyakchinnikformu-vannyayakostiprihlnostlditini. *Visnik Natsionalnogo universitetu oboroni Ukraini*, 2(45), 41-46.

Zhang B., Hu Y., Zhao F., Wen F., Dang J. and Zawisza M. (2023) Editorial: The psychological process of stereotyping: Content, forming, internalizing, mechanisms, effects, and interventions. *Front. Psychol.* 13:1117901. doi:10.3389/fpsyg.2022.1117901

Olena Vlasova

*Doctor of psychological sciences, professor,
Head of Developmental Psychology Department
of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)*

Olha Potonska

*Faculty/Department of Psychology,
University of Modern Knowledge, Kyiv (Ukraine)*

Nataliia Dembytska

*Dr.Sc. (Psychology), Senior Research Fellow
Assistant Professor, Developmental Psychology Department
of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)*

THEORETICAL ANALYSIS OF THE ROLE OF CHILDHOOD FEARS IN THE FORMATION OF BE- HAVIORAL STEREOTYPES IN ADULTS

ABSTRACT

The article is devoted to studying the important issue in psychology and psychiatry - the influence of childhood fears on adult life. It is examined from various perspectives and aspects. The research is conducted using various methods, including systemic analysis, comparative method, modeling, and classification, to gain a deeper understanding of this problem.

The paper analyzes the contemporary scientific understanding of behavioral stereotypes from psychological and psychophysiological perspectives. Various determinants of the appearance of stereotypes in adult behavior and their interrelation are considered. It is crucial to identify and analyze the role of childhood fears in shaping stereotypes that determine adult behavior.

After a thorough theoretical analysis and synthesis of information from professional sources, a conceptual model of the influence of childhood fears on adult behavior patterns is constructed in the paper. This model represents an important step towards further understanding and researching this complex issue.

The application of the obtained results can have practical significance for psychologists, educators, teachers, and students in pedagogical, psychological, and social specialties. Understanding the influence of childhood fears on adult personality development is a key element in developing effective psychological support and intervention methods.

Therefore, this article has both theoretical and practical significance and can serve as a stimulus for further research in this area.

Keywords: childhood fears, behavioral stereotypes, rigidity, psychological determinants of adult behavior, intolerance of uncertainty.

How to cite (як цитувати):

Vlasova, O., Potonska, O., & Dembytska, N. THEORETICAL ANALYSIS OF THE ROLE OF CHILDHOOD FEARS IN THE FORMATION OF BEHAVIORAL STEREOTYPES IN ADULTS . *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 10(1), 7–17. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.1.1> [in Ukrainian]

Власова, О., Потонська, О., & Дембицька, Н. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ У ФОРМУВАННІ СТЕРЕОТИПІВ ПОВЕДІНКИ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 10(1), 7–17. <https://doi.org/10.31108/1.2024.10.1.1>

Дата отримання статті: 11.11.2023

Дата рекомендації до друку: 05.12.2023

Дата оприлюднення: 31.01.2024